

Marian Gabrowski

KAMIEŃ Z GRANICY WIOSEK GRZĘDY GÓRNE I KOCHANÓW, KOŁO KRZESZOWA

W listopadzie 2017 r. wybrałem się, wraz z moim synem Franciszkiem, na poszukiwania trójpańskiego kamienia znajdującego się przed laty w punkcie styku granic miejscowości Kochanów, Kowalowa i Grzędy. Do owego trójstyk nie można dojechać samochodem, dlatego też wędrowkę rozpoczęliśmy w Grzędach Górnych, a do celu podążaliśmy śladem prawdopodobnego przebiegu dawnej granicy dóbr cysterskich, czyli wzdłuż granicy Kochanów – Grzędy Górne i Kochanów – Grzędy.

W trakcie wędrowki bacznie rozglądaliśmy się za dawnymi znakami granicznymi, licząc po cichu na to, że być może natrafimy na jakieś ciekawe znalezisko. W pewnym momencie naszą uwagę przykuł wystający zaledwie kilka centymetrów ze ściółki leśnej kamień. Wprawdzie niepozorny, lecz zaokrąglony i znajdujący się na granicy. Dodatkowo miał na szczycie krzyżyk! Czyżby to dawny kamień cysterski?

1. Nieśmiało wystający ze ściółki leśnej kamień na granicy Kochanowa i Grzęd Górnych, fot. M. Gabrowski, listopad 2017.

Nie mieliśmy ze sobą żadnego narzędzia do odkopania naszego znaleziska, dlatego podjęliśmy próbę jego odsłonięcia za pomocą leżącej w pobliżu gałęzi. Ale znak graniczny okazał się dosłownie „nieruchomy jak gład”, skutecznie przytrzymywany albo przez otaczające go kamienie, albo korzenie drzewa bepośrednio przytulonego do jego krawędzi. Niemniej jednak udało nam się dostrzec, że na graniczniku wyryto napisy. Po stronie skierowanej ku wiosce Grzędy Górne dostrzegliśmy litery „АНО 1731”, dalsza część była dla nas niewidoczna. Po drugiej zaś stronie, skierowanej w stronę Kochanowa, można było zauważyć litery „АИНО FAG”, pod spodem prawdopodobnie znajdowała się też data 1731. Z braku właściwych narzędzi próba odkopania kamienia okazywała się bardzo czasochłonna, a my mimo wszystko chcieliśmy zrealizować nasze pierwotne plany na tamten dzień. Przywróciliśmy więc otoczenie naszego znaleziska do stanu pierwotnego i postanowiliśmy wrócić tu w przyszłości.

2. Efekty pierwszej próby odsłonięcia kamienia granicznego, fot. M. Gabrowski, listopad 2017.

Po raz kolejny w opisywanym miejscu pojawiłem się we wrześniu 2019 r., tym razem moim towarzyszem był Witold Komorowski. Wyposażeni w saperkę mieliśmy ambitny plan odkopania i obejrzenia znaku granicznego. Odnalezienie kamienia w znanej mi lokalizacji nie było problemem, jednakże jego odkopanie po raz kolejny okazało się nie lada wyzwaniem. Możliwie wy-

3. Północna strona kamienia granicznego, skierowana w stronę wioski Grzędy Górne, fot. M. Gabrowski, wrzesień 2019.

ciągając kolejne kamienie i kamyczki udało mi się odsłonić niemalże całość trzech bocznych powierzchni słupka. Wprawdzie czwarta strona, skierowana ku wschodowi, w dalszym ciągu była skutecznie osłaniana korzeniami rosnącego tuż obok drzewa, jednakże można przyjąć, że nie znajdują się na niej żadne inskrypcje, tak jak na stronie zachodniej.

4. Południowa strona kamienia granicznego, skierowana w stronę Kochanowa,
fot. M. Gabrowski, wrzesień 2019.

5. Odrys motywu dekoracyjnego zlokalizowanego pomiędzy drugim a trzecim rzędem inskrypcji wykutej na północnej stronie kamienia.

Północna powierzchnia kamienia, skierowana w stronę miejscowości Grzędy Górne, posiada trzy rzędy wysokich na ok. 5 cm znaków: u góry wyryto „АИО”, poniżej „1731”, jeszcze niżej zaś „AFVZ” (il. 3). Pomiędzy drugim a trzecim rzędem dostrzegalny jest motyw dekoracyjny w postaci zawiniętej w serpentyny linii (il. 5). Poniżej trzeciego rzędu znajduje się jeszcze podłużne zagłębienie z zaokrąglonymi końcami. Pierwotnie wydawało mi się ono jedynie kolejnym elementem dekoracyjnym, jednak pod dokładniejszym oczyszczeniu kamienia można dostrzec tutaj litery, najprawdopodobniej jest to napis „G F+H”.

6. Odrys zawartości wersu poniżej napisów.

Południowa powierzchnia kamienia, skierowana w stronę Kochanowa, pozbawiona jest elementów dekoracyjnych. Umieszczono tutaj jedynie trzy rzędy znaków: u góry „АИИО”, poniżej „FAG”, a na samym dole prawdopodobnie datę „1731” (il. 4). Ów najniższy rząd, a dokładniej dolną połowę cyfry „3”, zasłania trudny do usunięcia kamień wrośnięty w korzeń drzewa.

Ponieważ na początku XVIII w. Kochanów był własnością klasztoru krzeszowskiego, którego opatem w latach 1727-1734 był Innozenz Fritsch¹, to też ciąg znaków „АИИО FAG 1731” należałoby interpretować następująco: kamień ustawiono w roku Pańskim (łac. *Anno Domini*) 1731, za czasów opata krzeszowskiego (łac. *Abbas Grissoviensis*) noszącego nazwisko Fritsch.

Również po drugiej stronie napis „АИО 1731” należałoby zinterpretować jako jeszcze bardziej skróconą, zapewne ze względu na brak miejsca, wersję łacińskiego napisu *Anno Domini* 1731. Poniżej zapewne znajdują się inicjały właściciela tutejszych dóbr. Grzędy Górne (niem. *Oberkonradswaldau*) aż do początku XIX w. były częścią wioski Grzędy (niem. *Konradswaldau*) i miały tych samych właścicieli², a te na początku XVIII w. leżały w dobrach von Czettritzów³. Przy czym nazwisko to niegdyś zapisywano też w jako Zettritz, tak więc można podejrzewać, że ostatnia litera z ciągu „AFVZ” będzie odnosić się do nazwiska ówczesnego właściciela wsi Grzędy.

W wydany w 1749 r. *Wielkim kompletnym uniwersalnym leksykonie* wśród czarnoborskiej linii Czettritzów wzmiankowany jest między innymi *Abraham, Freiherr von Czettritz auf Schwartzwaldau und Conradswaldau* (pol. *Abraham baron⁴ von Czettritz, pan na Czarnym Borze i Grzędach*); zmarł on w 1734 r.⁵, a więc w trzy lata po ustawieniu opisywanego tu kamienia. Warto też zauważyć, że również i to wydawnictwo nazwisko rodowe barona zapisuje wymiennie jako *Czettritz* bądź *Zettritz*⁶. Tak więc litery „AFVZ” należałoby zinterpretować jako skrót od „Abraham Freiherr von Zettritz”.

Nie wiem natomiast jakie jest znaczenie małych znaków „G F+H” znajdujący się w ozdobnym pasku na dole kamienia. Być może jest to forma gmerku (niem. *Gemerke*), czyli znaku będącego sygnaturą kamieniarza wykonującego tenże słupek?

7. Szkic przedstawiający zarys kształtu i zawartości kochanowskiej strony kamienia granicznego.

Uwagę zwraca również niespotykany kontur opisywanego tu kamienia granicznego. Nie widzimy tutaj jedynie prostej formy w kształcie prostokąta ze szczytem zakończonym półokręgiem; dodatkowo pojawia się tu również kilka uskoków. Słupek graniczny wyłania się z bloku kamiennego o przekroju prostokątnym i wymiarach ok. 31×24 cm⁷. Grubość części z napisami to 17 cm, wysokość od szerszej podstawy do wierzchołka to 35 cm. Szerokość części z napisami to 27 cm, tuż przed górnym łukiem zmienia się ona skokowo do 23 cm, aby następnie przejść w wieńczący kamień półokrąg o średnicy 19 cm.

Pewnym zaskoczeniem jest znak „+” znajdujący się na półokrągłym wierzchołku kamienia. Nie dość, że nie znajduje się on na samym szczycie, lecz jest odsunięty kilka cm w kierunku zachodnim, to dodatkowo jeszcze tworzące

go linie nie są równoległe do krawędzi kamienia. Stanowi to pewien kontrast przy tak starannie wykonanym słupku i może sugerować, że znak „+” naniesiono w późniejszym czasie.

8. Znak „+” na szczycie kamienia granicznego, fot. M. Gabrowski.

Po niemal całkowitym odkopaniu opisywanego znaku granicznego, zmierzeniu jego wymiarów i sporządzeniu dokumentacji fotograficznej, otoczenie znaku przywróciliśmy do stanu pierwotnego poprzez przysypanie boków ziemią i ściółką leśną. Powyżej poziomu gruntu ponownie wystawało jedynie kilka cm szczytowej części słupka, wraz z widocznym znakiem „+”.

9. Litery FAG oraz daty z dwóch znaków granicznych: po lewej stronie kamień z granicy Grzędy Górne – Kochanów, po prawej czadrowski kamień, znajdujący się dziś w Kamiennej Górze.

Opisywany kamień z granicy wiosek Grzędy Górne i Kochanów jest jedynym znanym mi znakiem granicznym o takim kształcie i takowej treści napisów. Dostrzegalna jest tu jednak pewna zbieżność wyglądu liter „FAG” z podobną inskrypcją na kamiennym znaku z Czadrowa, znajdującym się dziś w Kamiennej Górze na ul. Karola Miarki (il. 9).

Przy czym pierwszy znak w inicjałach wykutych na znaku granicznym z kamiennogórskiej ul. K. Miarki jest niekiedy uznawany za połączenie dwóch liter. Uważa tak np. Witold Komorowski stwierdzając, że kamień ten ma *starrannie* wykute inicjały *IF A G* i datę; pierwszy znak będący połączeniem liter *I* i *F* oznacza zapewne *Innocenza Fritscha*⁸. Opinię taką przytacza również autor bloga *Ścieżką w bok*, stwierdzając: *na kamieniu widoczne są wykute inicjały I(F) A G. Pierwszy znak jest prawdopodobnie połączeniem liter I i F i może oznaczać Innocenza Fritscha, opata krzeszowskiego*⁹. Mając na uwadze dość duże podobieństwo liter na obu wspomnianych kamieniach można byłoby podejrzewać, że również i na opisywanym tutaj kamieniu z 1731 r. pierwszy znak należałoby interpretować jako zbitkę liter „IF”, w związku z tym inicjały „IFAG” byłyby skrótem od „Innocentius Fritsch Abbas Grissoviensis”.

Innocentius Fritsch

10. Graficzna forma zapisu imienia i nazwiska opata krzeszowskiego Innocentiusa Fritscha w książce *Beiträge zur Beschreibung von Schlesien* z 1785 r.

Jednak moim zdaniem widoczny na tych kamieniach granicznych pierwszy znak inicjałów to litera „F”, która jedynie może sprawiać wrażenie połączonych liter „IF”, a interpretacja taka wynika jedynie z faktu, że ówczesny opat krzeszowski miał takie właśnie inicjały. Dla przykładu: Friedrich Zimmermann w swojej książce z 1785 r. wspomina opata krzeszowskiego Innocentiusa Fritscha¹⁰, a w graficznej formie zapisu tego imienia i nazwiska znak „F” również ma formę dość skomplikowaną (il. 10), jednak niewątpliwie oznaczającą tu jedynie literę „F”.

Warto jeszcze zwrócić uwagę na to, jak lokalizacja opisywanego kamienia wygląda na mapie *Meßtischblatt* z roku 1936, na arkuszu 5263 o nazwie *Waldenburg (in Niederschlesien)*¹¹ (pol. *Wałbrzych na Dolnym Śląsku*). Wspomniany kamień znajduje się ok. 600 m na zachód od szczytu *Dürrer-Berg* (pol. *Sucha Góra*), niemalże dokładnie w miejscu, gdzie mapa ta wskazuje punkt o wysokości 615,7 m n.p.m.

Współcześnie poza opisywanym kamieniem granicznym z 1731 r. w pobliżu brak jakiegokolwiek innego stabilnego obiektu. Prawdopodobnie przedwojenny geodeta nie dokonywał pomiaru i nie podawał wysokości nad poziomem morza przypadkowego miejsca; czyżby więc kamień ten został wtórnie wykorzystany w roli repera geodezyjnego¹²?

11. Fragment mapy Meßtischblatt z roku 1936, arkusz Waldenburg 5263, ok. 600 m na zach. od szczytu Dürrer-Berg oznaczony został punkt o wysokości 615,7 m.

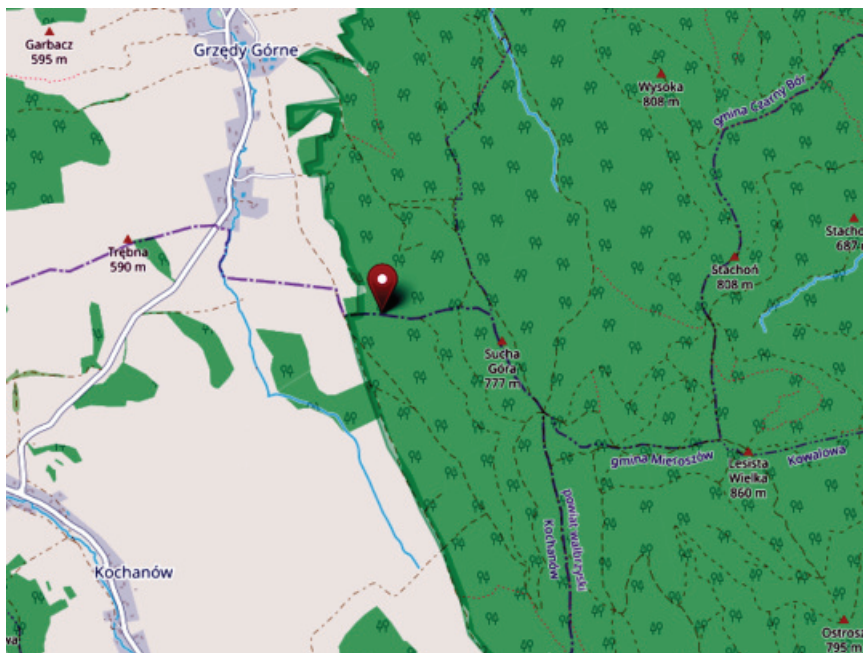

12. Fragment mapy Karte des Kreises Landeshut z 1938 r., strzałka wskazuje miejsce, w którym znajduje się kamień graniczny z 1731 r., jest to punkt trójstyku granic miejscowości Trauttliebersdorf (pol. Kochanów), Oberkonradswaldau (pol. Grzędy Górne) oraz Mittelkonradswaldau (pol. Grzędy).

Dodatkowo Patryk Charydczak zwrócił mi uwagę, że jego zdaniem opisywany tu kamień graniczny najprawdopodobniej nie znajduje się w miejscu, gdzie mapa Meßtischblatt z 1936 r. ukazuje punkt o wysokości 615,7 m, lecz w sąsiadującym z nim punktem trójstyku granic. Wówczas to oznaczenie „G F+H” może odnosić się do trzeciego właściciela, a symbol + w tej inskrypcji może być oznaczeniem granicy¹³. To bardzo trafne spostrzeżenie, gdyż przed wojną w opisywanym miejscu rzeczywiście znajdował się punkt trójstyku

miejsowości Kochanów (niem. *Trautliebersdorf*), Grzędy Górne (niem. *Oberkonradswaldau*) oraz Grzędy (niem. *Konradswaldau*, *Konradswaldau Mittel* lub *Mittelkonradswaldau*)¹⁴, co widać wyraźnie np. na mapie powiatu kamienogórskiego z 1938 r.¹⁵ Ale jak już wcześniej wspomniałem, Grzędy Górne aż do początku XIX w. były częścią wioski Grzędy i miały tych samych właścicieli, tak więc znaczenie inskrypcji „G F+H” w dalszym ciągu pozostaje zagadką.

Współrzędne opisywanego kamienia to N 50°42’31” oraz E 16°09’59”.

13. Lokalizacja kamienia z granicy miejscowości Grzędy Górne i Kochanów, źródło mapy: OpenStreetMap.

¹ A. Rose, *Kloster Grüssau*, Stuttgart und Aalen 1974, s. 301.

² M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów, tom 8, Kotlina Kamiennogórska, Wzgórze Bramy Lubawskiej, Zawory*, Wrocław 1997, s. 116.

³ Ibidem, s. 113.

⁴ *Freiherr* (z niem. wolny pan) to najniższy z niemieckich tytułów arystokratycznych, odpowiadający baronowi.

⁵ *Grosses vollständiges Universal Lexicon aller Wissenschaften und Künste, welche bisshero durch menschlichen Verstand und Witz erfunden und verbessert worden*, tom 61, Verlegts Johann Heinrich Zedler, Leipzig und Halle 1749, s. 1831.

⁶ W zawartości strony wzmiankowana jest linia Czettritzów z Czarnego Boru (niem. Czettritz (...)) *Die Linie zu Schwarzwaldau*), jednak indeks na górze strony informuje, że opis dotyczy nazwiska Zettritz.

⁷ Przybliżoną szerokość podstawy podają przy założeniu, że jej niewidoczna krawędź wschodnia wystaje poza obrys słupka na taki sam wymiar jak widoczna strona zachodnia.

⁸ W. Komorowski, *Kamienie opactwa krzeszowskiego*, „Na szlaku”, Nr e-104 (300), czerwiec 2015, s. 12; Idem, *Kamienie graniczne opactwa krzeszowskiego*, „Pomniki Dawnego Prawa”, z. 51 (wrzesień 2020), s. 32-59.

⁹ <https://sciezkawbok.wordpress.com/2017/03/18/ifag-1733-kamienna-gora/> (dostęp: czerwiec 2022 r.).

¹⁰ F. Zimmermann, *Beyträge zur Beschreibung von Schlesien. Fünfter Band, bey Johann Ernst Tramp*, Brieg 1785, s. 95.

¹¹ Mapa *Waldenburg, Meßtischblatt 5263*, 1:25.000, 1936.

¹² Reper geodezyjny to znak geodezyjnej osnowy wysokościowej o określonej rzędnej wysokościowej.

¹³ Fragment korespondencji e-mail z 5 grudnia 2019 r.

¹⁴ M. Staffa (red.), *Słownik geografii turystycznej Sudetów*, tom 9, Góry Kamienne, Wydawnictwo I-BiS, Wrocław 1996, s. 91.

¹⁵ Mapa *Karte des Kreises Landeshut i. Schl.*, 1:75.000, 1938.

Zusammenfassung

**GRENZSTEIN ZWISCHEN DEN DÖRFERN
OBERKONRADSWALDAU (GRZĘDY GÓRNE)
UND TRAUTLIEBERSDORF (KOCHANÓW) IN DER NÄHE
VON GRÜSSAU (KRZESZÓW)**

Dieser Artikel beschreibt einen Grenzstein, der im Jahr 2017 an der Grenze zwischen den Dörfern Oberkonradswaldau und Trautliebersdorf gefunden wurde. Der Versuch, die eingravierten Inschriften zu deuten, lassen den Schluss zu, dass der Grenzstein im Jahr 1731 an der Grenze zwischen den Ländereien des Freiherrn Abraham von Zettritz und dem Zisterzienserklster in Grüssau aufgestellt wurde, dessen Abt zu dieser Zeit Innozenz Frisch war. Sowohl die Form des Grenzsteins als auch der Inhalt der Inschriften auf beiden Seiten des Steins sind völlig einzigartig und bei bisher bekannten Objekten dieser Art beispiellos, so dass es sich bei dem Fund um ein absolutes Unikat handelt.

Resumé

**KÁMEN Z HRANICE MEZI OBCEMI GRZĘDY GÓRNE A
KOCHANÓW, POBLÍŽ KRZESZOWA**

V textu je popisován hraniční kámen, který byl nalezený v roce 2017 na rozhraní mezi obcemi Grzędy Górne a Kochanów. Pokus o interpretaci dochovaných vyrytých znaků ukazuje, že vznikl v roce 1731 na hranici pozemků patřících baronu Abrahamu von Zettritz a cisterciáckému klášteru v Krzeszowě, jehož opatem byl tehdy Innocent Frisch. Jak tvar hraničního kamene, tak i obsah nápisů na obou stranách jsou naprosto unikátní a dosud nevídané na objektech tohoto typu, nález je proto zcela výjimečný.